

УДК 527.5(477):930.1

DOI: 10.20535/2307-5244.55.2022.269746

М. М. Алексієвець

ORCID: 0000-0001-6128-0438

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

Л. М. Алексієвець

ORCID: 0000-0002-0030-3314

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

В. М. Знак

ORCID: 0000-0002-1165-4697

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

M. Aleksiiievets

V. Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University

L. Aleksiiievets

V. Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University

V. Znak

V. Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University

УКРАЇНА — НАТО: ІСТОРІОГРАФІЯ ВІДНОСИН (1991–2020)

Ukraine — NATO: Historiography of Relations (1991–2020)

У статті досліджено понад тридцятирічні здобутки національної історіографії відносин України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) 1991 р. — початку XXI ст. З'ясовано основні напрями історіографії сучасних відносин України з НАТО, охарактеризовано їхній зміст і тенденції розвитку, зацентровано на основних парадигмах і концептуальних положеннях щодо історичного дискурсу складного переходу від співпраці до стратегічного партнерства й динаміки основних параметрів взаємодії та перспектив у контексті новітнього облаштування світоустрою. Простежено внесок окремих науковців та осередків у дослідження започаткованої теми, означено посилення уваги до наукової проблеми та показано перспективи вивчення цієї винятково важливої, як у науково-пізнавальному, так і в практичному значенні, проблематики.

Ключові слова: Україна, Організація Північноатлантичного договору, історіографія, відносини Україна — НАТО, еволюція, партнерство, комплексність, об'єктивність, дискурс.

The paper comprehensively analyzes the historiography of the formation and development of the relations between Ukraine and the North Atlantic Treaty Organization (NATO) during 1991–2020. The authors of the article explored a set of texts devoted to the subject of Ukraine — NATO relations and provided their historiographic analysis. The aim of the article is to identify the main trends and tendencies in the interpretation of the achievements of Ukraine–NATO cooperation.

Also, this article elucidates the main aspects of the evolution of the historical discourse of Ukraine–NATO relations, characterizes their content and tendencies of progressive development, and pays special attention to the conceptual analysis of the contribution of individual scientists and institutions to the development of knowledge about Ukraine — NATO relations. The authors offer the original approach to the periodization of the development of the historiographical process and as well as provide a detailed description of each stage. The authors rely on the scientific principles of historicism and objectivity, general scientific (analysis, synthesis, deduction, and induction) and special-historical (historical-chronological, historical-comparative, retrospective, systematic structural, historical-ty-pological, etc.) methods.

The contribution of researchers to the study of the historical preconditions for the formation of the contact between Ukraine and NATO in their political, military-technical, economic, and humanitarian aspects, as well as normative-legal and organizational-institutional principles of the cooperation, are identified and comprehensively analyzed.

The authors identified the areas that require further scientific research and pointed out the prospects for further investigation on various aspects of Ukraine — NATO relations in order to ensure the integration of our country into the North Atlantic Alliance.

Keywords: Ukraine, North Atlantic Treaty Organization, historiography, NATO — Ukraine relations, evolution, partnership, complexity, objectivity, discourse.

Сучасні відносини Україна — НАТО є пріоритетним національним інтересом у зовнішньополітичній діяльності країни, відіграють значну роль у посиленні її обороноздатності, є надважливою складовою новітньої архітектури загальноєвропейської безпеки й збереження миру та стабільності в Європі, а отже — у світі. Зв'язки між Києвом і Брюсселем стали однією з провідних тем вітчизняної історичної науки останнього тридцятиліття. В українській історіографії нагромаджено десятки загальних, монографічних колективних та індивідуальних праць, наукових статей щодо різноманітних аспектів діяльності Альянсу, зокрема співпраці з Україною. Історичний дискурс відносин Україна — НАТО в 1991–2020 рр. як компонента євроатлантичної інтеграції став панівним, набув широкого масштабу, сутте-

во додавши в якості. Створено значний масив наукової, навчально-публіцистичної літератури з запропонованої проблеми, що продиктувало потребу в її історіографічному осмисленні. Тож як конструктивну пропозицію учасники круглого столу «Україна — НАТО: 20 років Хартії про особливе партнерство» ще 8 червня 2017 р. висловили побажання «підготувати історіографію відносин України з Організацією Північноатлантичного договору. При цьому акцент має робитися на недоліках вітчизняної євроатлантичної політики та нереалізованих шансах. Така дорожня карта має запобігти повторенню помилок минулого»¹. Характерним є збільшення кількості дослідників, зайнятих означеною проблемою, розширюється географія праць, більшає наукових конференцій, круглих столів, семінарів, дослідницьких проєктів, які представляють найновіші погляди на тему. Дослідження відносин між Україною й Північноатлантичним альянсом у новітніх історичних умовах стане міцною науковою базою для розкриття потенціалу національних інтересів і забезпечення досягнення стратегії України щодо інтеграції в НАТО. Вказані чинники й зумовили підготовку цієї статті, її змістове та концептуальне наповнення, методологічну спрямованість історіографічного процесу, вивчення відносин Україна — НАТО в сучасності.

Мета дослідження зумовлена актуальністю й важливістю наукової теми, недостатністю вивчення в історіографічному дискурсі та необхідністю визначити сучасні підходи до її розв'язання. З огляду на це метою статті є цілісний історіографічний аналіз процесу й результатів вивчення сучасних відносин між Україною і НАТО у період 1990-х — 2020 рр., а також нових аспектів у висвітленні проблеми та обґрунтування пріоритетних напрямів подальших досліджень.

Об'єктом розгляду є сукупність історичних праць з історичного розвитку відносин Україна — НАТО, аналіз здобутків окремих науковців і дослідницької діяльності наукових інституцій під кутом зору вивчення зазначеної теми. *Предметом* наукової розвідки є визначення й аналіз особливостей та основних тенденцій у нагромадженні в указаний період історичних знань про сучасні відносини Україна — НАТО.

Наукова новизна статті полягає в тому, що вона є першим підсумковим дослідженням, де цілісно охарактеризовано досягнення вітчизняної історіографії відносин України й НАТО, показано та систематизовано їх наукові інтерпретації, запропоновано з урахуванням напрацювань попередників авторський погляд на періодизацію історіографічного процесу, що розкриває динаміку й специфіку накопичення знань із цієї теми, а також уточнено здобутки української наукової думки в характеристиці доробку з означеної проблеми, окреслено питання, які потребують опрацювання.

¹ Україна, 2017. «Україна- НАТО: 20 років Хартії про особливе партнерство.» Круглий стіл. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2602/>

В статті автори використовують аналітичні праці історичної й суміжних гуманітарних наук, наукові принципи історизму та об'єктивності, загальнонаукові (аналіз, синтез, дедукція та індукція, ін.) і спеціально-історичні (історико-хронологічний, історико-порівняльний, ретроспективний, системно-структурний, історико-типологічний тощо) методи, а також міждисциплінарний, плюралістичний та системний підходи до дослідження історичного дискурсу сучасних відносин України і НАТО на основі комплексного аналізу сукупності наукових праць із проблеми, які мають спільну просторово-хронологічну локалізацію та предметну визначеність.

Зауважимо, що *історіографію* сучасних відносин України й Організації Північноатлантичного договору становлять окремі історіографічні розділи дисертацій, монографій, короткі огляди наукових статей і поодинокі історіографічні напрацювання українських учених, концептуальні підходи до дослідження означеної наукової проблеми є доволі схожими. Рівень наукового вивчення теми, виявлений під час опрацювання доробку вітчизняних науковців уможливило подальше звернення до пошуку та його комплексного аналізу, а відтак і підготовки відповідних загальних публікацій.

Виклад основного матеріалу статті. Українська історична думка за останнє тридцятиліття поступово нагромаджувала потенціал вивчення комплексу різноманітних аспектів діяльності НАТО, а також відносин з Україною. Дослідження стану розроблення проблеми переконливо свідчить про достатньо високий рівень публікацій з євроатлантичної інтеграції України, еволюції її співпраці з Альянсом в історичному контексті. Ускладнена сьогоднішня міжнародна обстановка і російсько-українська війна ще більше спонукають науковців до наукового дискурсу означеної проблеми та осмислення тенденцій і пріоритетів взаємодії України з НАТО, аби реально визначити шляхи оптимального виміру реалізації європейсько-атлантичного курсу держави на поглиблення партнерства з Організацією Північноатлантичного договору, що є найпотужнішою системою колективної безпеки, збереження миру й стабільності. Спеціальні наукові дослідження відносин Україна — НАТО 1991–2020 рр. дають змогу простежити тенденції й визначити специфічні прикмети їх розвитку, визначити місце у контексті зовнішньополітичної діяльності нашої країни в сучасних умовах.

З урахуванням динаміки та змін змісту дослідження проблеми в межах окресленого періоду, науковості та предметності теми, її осмислення, на думку авторів, можна умовно визначити два етапи: перший — початок 1990-х — кінець 1990-х рр., другий — початок 2000-х рр. — до наших днів. На першому етапі науковці здебільшого розглядали загальні проблеми зовнішньої політики нашої країни та міжнародних відносин у нових геополітичних умовах, а також намагалися неупереджено обґрунтувати інтеграцію України в євро-

атлантичний простір. Так наукові праці українських фахівців заклали науково-теоретичні основи для подальшого предметного вивчення означеної проблеми. З початку 2000-х рр. в осмисленні проблеми розпочався другий етап, побудований безпосередньо на вивченні становлення й розвитку відносин України з НАТО, їх трансформації відповідно до викликів, впливу Альянсу на забезпечення обороноздатності нашої країни, зміцнення безпеки й збереження миру і стабільності у Європі. Автори вийшли на якісно новий рівень критичного осмислення історичної співпраці України з НАТО, тож урізноманітнилися підходи й методи наукового пізнання, об'єктивнішими стали оцінки на сучасних теоретико-методологічних основах. Зауважимо, що хронологічно вказані періоди виокремлені схематично, позаяк історико-політичні події співпраці України з НАТО в окреслений час виступають пізніше або раніше на кілька років. Власне, перебіг внутрішньо- та зовнішньополітичних процесів у досліджуваній період визначив основні засади створення авторського задуму концепції відносин між Україною та НАТО.

Підкреслимо, що зі здобуттям незалежності України науковці, насамперед, прагнули дослідити її місце в геополітичному просторі, проблеми зовнішньополітичної діяльності в новітній системі міжнародних координат, європейсько-атлантичні прагнення українців, особливості співпраці з міжнародними структурами тощо. З величезного масиву публікацій означеної проблематики виокремимо роботи таких вітчизняних учених, як: О. Івченко (Івченко, О. 1997), С. Василенко (Василенко, С. 2000), Л. Гайдуков (Гайдуков, Л. 2001), А. Гальчинський (Гальчинський, А. 2002), С. Андрущенко (Гринько) (Андрущенко, С. 2005), Ю. Щербак (Щербак, Ю. 2003), А. Кудряченко, Ф. Рудич, В. Храмов (Кудряченко, А. & Рудич, Ф. & Храмов, В. 2004), І. Артёмов (Артёмов, І. 2008), І. Тодоров (Тодоров, І. 2006), С. Віднянський (Віднянський, С. 2011), Л. Чекаленко (Чекаленко, Л. 2011). Серед загальних праць із дослідження трансформації зовнішньої політики України в євроатлантичному контексті вирізняються також наукові роботи В. Горбуліна (Горбулін, В. 1997), Д. Базіва (Базів, Д. 2000), В. Зленка (Зленко, В. 2001), О. Ковальової (Ковальова, О. 2003), Ю. Макара (Макар, Ю. 2008), Б. Гунського (Гунський, Б. 2009), С. Жильцова (Жильцов, С. 2013), Л. Алексієвця, С. Прийдун (Алексієвць, Л. & Прийдун, С. 2012), М. Алексієвця, Я. Сека (Алексієвць, М. & Секо, Я. 2016) та ін. Визначальною ознакою згаданих авторів було намагання на широкій джерельній базі й новітній методології обґрунтувати різноманітні аспекти української зовнішньої політики в євроатлантичному контексті та об'єктивну необхідність входження України в міжнародні організації. Вивченню ролі та внеску України у становлення новітньої системи міжнародних відносин, осмисленню зовнішньополітичних завдань у континуумі міжнародного виміру, з'ясуванню пріоритетів історичного розвитку, виявленню зв'язків між внутрішнім і зовнішнім поступом

нашої країни, її всесвітньому контексту присвячено наукові праці Л. Алексієвець, М. Алексієвця (Алексієвець, Л. & Алексієвець, М. 2012), Л. Алексієвець (Алексієвець, Л. 2012), Л. Алексієвець, М. Алексієвця, І. Дацківа (Алексієвець, Л. & Алексієвець М. & Дацків, І. 2020). У вказаних працях автори подають власний погляд на європейсько-атлантичний контекст української історії, розвивають тезу про невід'ємність історії України з європейською, а, отже, й світовою, переконливо доводять, що її розвиток відбувався у взаємодії зі всесвітньо-історичним процесом і набув безальтернативності в сучасну добу незалежності.

Безсумнівний інтерес у загальному контексті проблеми викликають праці А. Киридон (Киридон, А. 2008), С. Віднянського (Віднянський, С. 2008), М. Алексієвця і Я. Секо (Алексієвець, М. & Секо, Я. 2009), О. Удода (Удод, О. 2011), Н. Левицької (Левицька, Н. 2011), С. Плохія (Плохій, С. 2016), В. Галика (Галик, В. 2019), Я. Грицака (Грицак, Я. 2021) та ін. Праці вказаних авторів відзначаються широким аналізом геополітичних аспектів України у всесвітньо-історичному контексті, показом основних складових історичного дискурсу європейсько-атлантичної інтеграції вступу України до міжнародних структур, прагнень українців до взаємодії зі світовою спільнотою. Характерною ознакою публікацій більшості українських науковців є обґрунтування необхідності в інтеграції до міжнародних структур. Підкреслимо, на початку доби незалежності вітчизняні науковці переважно досліджували загальні проблеми національно-державного відродження в контексті європейсько-атлантичного вибору, приділяли значну увагу в цьому зв'язку зовнішньополітичній діяльності, зокрема інтеграції до євроатлантичного простору. Аналіз історіографічного процесу зовнішньополітичного утвердження України переконливо свідчить про об'єктивність і закономірний контент її входження до міжнародної спільноти, натомість внутрішні зміни в євроатлантичному континумі, шляхи зближення з НАТО мали незначне віддзеркалення в науковій літературі, а для більшості робіт була характерна україноцентричність. Зазначимо, вказані праці заклали науково-концептуальні засади для подальшого дослідження означеної проблеми.

З 2000-х рр., особливо після анексії РФ Криму й російської агресії на Сході України, тема НАТО для України набуває винятково важливого значення в контексті національної безпеки, захисту територіальної цілісності й суверенітету нашої країни. Відтоді досить інтенсивно наростає кількість наукових розвідок, предметом вивчення яких стають безпосереднє становлення й розвиток відносин з Північноатлантичним альянсом, їх трансформація відповідно до сучасних викликів, а також вплив НАТО на посилення обороноздатності України, зміцнення колективної безпеки, збереження миру й стабільності в регіоні. Історіографія еволюції відносин Україна — НАТО знає позитивних змін і здобутків, виходить на конкретно-прагматичний рівень

досліджень різноманітних аспектів налагодження політичних контактів між Україною й НАТО та поглиблення євроатлантичної інтеграції. Відчутно побільшало науковців, які долучилися до вивчення практичних відносин України з Організацією Північноатлантичного договору, чому сприяло оформлення нових наукових центрів, проведення конференцій, симпозіумів і академій, розширення спектру в тематиці досліджуваних сюжетів. Актуальні проблеми реалізації стратегічного курсу України на взаємодію з НАТО висвітлюються в наукових журналах і збірниках та широко обговорюються серед громадськості країни. Розв'язанню науково-дослідницьких завдань щодо вивчення співпраці України з Альянсом в українській історичній науці присвячено науково-інформаційні та науково-періодичні видання, аналітичні публікації, різноманітні енциклопедичні й довідкові покажчики, матеріали всеукраїнських і міжнародних конференцій, навчально-методологічні рекомендації, монографії й дисертації, оригінальні за змістом і баченням авторських колективів.

Розбудова України позначена боротьбою за збереження територіальної цілісності, самостійності й суверенітету, пошуком свого місця в новітній системі облаштування світоустрою, здійсненням стратегічного курсу на євроатлантичну інтеграцію, на взаємодію з Північноатлантичним альянсом. Важливим кроком України стало проголошення навесні 2002 р. курсу на євроатлантичну співпрацю ключовим вектором зовнішньої політики і рішення РНБО України про доцільність вступу до НАТО. З огляду на це у вітчизняній історіографії зростає увага до аналізу парадигми євроатлантичної політики України, розширення співпраці з Альянсом у політичній, військовій, економічній, науково-технічній та іншій сферах. Значний інтерес українських учених очевидний до науково-концептуальних засад співпраці обох сторін, теоретичного та практичного осмислення ролі НАТО в безпеко-оборонній площині в умовах складної міжнародної та регіональної обстановки, особливо ескалації російської агресії.

Науково-теоретичному обґрунтуванню пріоритетності європейсько-атлантичного вибору зовнішньої політики України, розвитку відносин Україна — НАТО в інтересах національної безпеки й стабільності на євроатлантичному просторі присвячено праці В. Горбуліна (Горбулін, В. 1997), Г. Перепелиці (Перепелиця, Г. 1998), С. Грицяя (Грицай, С. 1999), М. Павловського (Павловський, М. 2001), С. Єременка (Єременко, С. 2002), О. Зарубінського (Зарубінський, О. 2003), О. Черноусенка (Черноусенко, О. 2003), Я. Малика (Малик, Я. 2006), О. Палія (Палій, О. 2006), М. Кордона (Кордон, М. 2008). У контексті аналізу проблеми неабиякий інтерес викликають наукові публікації, колективні праці українських науковців за редакцією О. Гончаренка¹,

¹ Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку / Ред. авт. кол. О. М. Гончаренко. Київ: НІСД, 1999.

С. Віднянського¹, Л. Шангіна², В. Горбуліна³. Визнані фахівці-міжнародники з'ясували зовнішньополітичні аспекти України в системі євроатлантичних координат, комплексно проаналізували об'єктивність і прагматизм відносин з НАТО, переваги й ризики інтеграції в євроатлантичні структури, ставлення українців до вступу України до Альянсу.

3-поміж колективних праць у вивченні запропонованої проблеми виокремимо монографію за редакцією О. Соскіна «Партнерство заради безпеки: досвід країн НАТО та українська перспектива?» (Соскін, О. 2007), в основі — статті та виступи інтерактивних семінарів і круглих столів, які організував та провів у регіонах України Інститут трансформації суспільства (ІТС) у 2000–2007 рр. за тематикою євроатлантичної інтеграції нашої країни. В ній системно проаналізовано переваги та перспективи партнерства України з НАТО, структурно книга складається з восьми розділів: I — «Нові виклики світовій безпеці: роль НАТО та його партнерів»; II — «Шлях до системи колективної безпеки: досвід країн-членів»; III — «Україна — НАТО — Росія: вектори євроатлантичної безпеки»; IV — «Партнерство Україна — НАТО як імператив зміцнення національної безпеки»; V — «Євроатлантична інтеграція: економічний вимір»; VI — «Перспективи та ризики приєднання України до Альянсу»; VII — «Необхідність та можливість подолання стереотипів щодо НАТО»; VIII — «Формування суспільної підтримки вступу України до НАТО». Праця має важливе наукове, методологічне і практичне значення. Авторами роботи є провідні українські та зарубіжні вчені, громадській й державні діячі, дипломати, міжнародники-євроатлантисти.

В контексті досліджуваної проблеми варто назвати й другу колективну працю під керівництвом О. Соскіна «Вступ до НАТО — стратегічний вибір України»⁴, в якій фахово й предметно досліджено історію трансформації Альянсу, його інституційних структур, а також євроатлантичні прагнення України щодо співпраці з блоком у сучасних умовах.

Знаковим для української історіографії відносин Україна — НАТО стало колективне дослідження «Україна на шляху до НАТО: через радикальні реформи до набуття членства» за редакцією Г. Перепелиці⁵, в якому висвітлено цілісний спектр проблем, пов'язаних з формуванням та реалізацією одного з ключових пріоритетів зовнішньої політики України —

¹ Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (2008–2013) / Авт. кол.: С. В. Віднянський, О. М. Горенко, А. Ю. Мартинов (відп. ред.), В. В. Піскіжова. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 378 с.

² Україна — НАТО: майбутнє в руках минулого / За ред. А. Шангіна. Київ: Заповіт, 2004. 176 с.

³ Концептуальні підходи до членства в НАТО: досвід держав — членів Альянсу / За ред. В. П. Горбуліна. Київ, 2005. В 2 ч. 208 с.

⁴ Партнерство заради безпеки: досвід країн НАТО та українська перспектива? / За заг. ред. О. І. Соскіна. Київ: Інститут трансформації суспільства, 336 с.

⁵ Україна на шляху до НАТО: через радикальні реформи до набуття членства / За заг. ред. Г. М. Перепелиці. Київ: Стило, 2004.

стратегічного курсу на євроатлантичну інтеграцію, окреслено нову роль Альянсу в умовах формування постбіполярної системи міжнародних відносин, викладено концептуальні підходи до створення стратегії дій з набуття членства України в НАТО. Книга стала квінтесенцією теоретично-концептуальних узагальнень міжнародних конференцій «Євроатлантична інтеграція України: регіональний вимір» (Львів, 20–21 березня 2003 р.) та «Євроатлантична інтеграція України: регіональна безпека та проблеми внутрішніх трансформацій» (Одеса, 3–4 липня 2003р.), які провів Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД) у співпраці з Представництвом Фонду ім. Ф. Еберта в Україні.

З досліджень наукових проблем євроатлантичного вибору України та інтеграції її до НАТО варто назвати й колективну працю за редакцією О. Власюка (Власюк, О. 2008) «Україна — НАТО: сучасний стан відносин та перспектива розвитку». В ній уміщено матеріали проекту Центру Разумкова щодо підготовки України до вступу до НАТО, перспективи якісних зрушень, а також ключові виступи учасників Круглого столу (1 липня 2003 р.); проект Плану дій, який експерти Центру розробили щодо інтеграції до Альянсу в контексті актуальних внутрішньополітичних процесів в Україні та сучасного досвіду розширення НАТО на Схід. Зроблено комплексний аналіз сучасного етапу й тенденцій зовнішньої політики України на етапі системних трансформацій відносин з Північноатлантичним договором, формування нової парадигми глобальної та регіональної безпеки в умовах євроатлантичної інтеграції України як одного з основних чинників зміцнення її національної безпеки й стабільності. Окремо автори вказаної праці з'ясовують різноманітні аспекти геополітичних координат України з огляду на європейсько-атлантичну стратегію, визначають нормативно-правове та організаційно-інституційне забезпечення співпраці України з НАТО. Проте варто зауважити, що, попри ґрунтовний аналіз важливих аспектів українсько-натовських відносин, історіографія проблеми, на жаль, практично відсутня. Загальною ознакою названих праць є те, що їх автори євроатлантичний вектор України, як правило, осмислюють з урахуванням новітньої системи міжнародних відносин, у контексті геополітичних викликів і трансформації в сучасному глобалізаційному світі.

З фундаментальних досліджень налагодження відносин України з Північноатлантичним договором, усіх складових їх трансформацій у контексті євроатлантичного розвитку в сучасну епоху національного державотворення з урахуванням геополітичних тенденцій, численних викликів, що постають перед країною на шляху інтеграції до НАТО цінними є праці П. Демчика (Демчик, П. 2004), І. Тодорова (Тодоров, І. 2006), Л. Полякова (Поляков, Л. 2007), В. Хандогія (Хандогій, В. 2007), С. Джерджа (Джердж, С. 2007), В. Горбуліна (Горбулін, В. 2009), М. Кордона (Кордон, М. 2010), Л. Каденюка

(Каденюк, Л. 2014), О. Власюка, О. Бодрука, Б. Парахонського (Власюк, О. & Бодрук, О. & Парахонський, Б. 2015), В. Богдановича (Богданович, В. 2017), ін. Довершеним зразком розгляду запропонованої проблеми в історіософському вимірі є праця Є. Марчука (Марчук, Є. 2016).

Увага дослідників і широкої громадськості до проблем відносин Україна — НАТО особливо загострилася після Помаранчевої революції, за президента В. Ющенка та проголошення політики «відчинених дверей» Альянсу стосовно вступу України до блоку з акцентом на прискоренні динаміки політичного діалогу щодо практичної співпраці в боротьбі з тероризмом і збереження миру й стабільності разом із силами реагування НАТО. Окремі аспекти проблеми трансформації відносин Україна — НАТО висвітлено в розвідках українських науковців, зокрема: Л. Чаповської (Чаповська, Л. 2004), Л. Гайдукова, С. Терешка (Гайдуков, Л. & Терешко, С. 2005), Т. Боєцького (Боєцький, Т. 2006), О. Зуйка (Зуйко, О. 2006), О. Кокошинського (Кокошинський, О. 2006), О. Палія (Палій, О. 2006), В. Собка (Собко, В. 2006), О. Соскіна (Соскін, О. 2006), В. Джиджори (Джиджора, В. 2007), Н. Мельникової (Мельникова, Н. 2007).

Важливе місце в історіографії проблеми займають наукові публікації, присвячені різноманітним аспектам відносин України та Північноатлантичного договору в політичній, військово-політичній, військово-технічній сферах, обороні й безпеці. Передусім на увагу серед них, на думку авторів, заслуговують наукові роботи В. Смолянюка (Смолянук, В. 2000), В. Белашова (Белашов, В. 2000), Л. Голопатюка (Голопатюк, Л. 2004), В. Шамка (Шамко, В. 2006), В. Піскунова (Піскунов, В. 2006), В. Бадрака (Бадрак, В. 2006), В. Борохвостова (Борохвостов, В. 2006), О. Шутова (Шутов, О. 2007), Н. Стевенс (Стевенс, Н. 2008), В. Фаніна (Фанін, В. 2009), М. Павлюка (Павлюк, М. 2009), А. Соболева (Соболев, А. 2012) та ін. Глибоким аналізом проблеми військово-технічної співпраці України й НАТО характеризуються роботи Т. Брежневої, О. Їжака, А. Шевцова (Брежнева, Т. & Їжак, О. & Шевцов, А. 2003), В. Богдановича (Богданович, В. 2013), О. Полторацького (Полторацький, О. 2015), О. Манчинського, А. Соболева (Манчинський, О. & Соболев, А. 2016). Автори розглянули пріоритетні напрями військової взаємодії України та НАТО, участь у реформуванні Збройних сил України, забезпеченні обороноздатності держави в площині реальних військових загроз та ескалації агресії РФ на Сході України. Дослідники вказують на важливість докорінного переходу співпраці України з Північноатлантичним Альянсом відповідно до взаємосумісності на основі багатофункціональності, мобільності за стандартами НАТО, зміни управління ЗСУ, поліпшення технічного забезпечення тощо. В працях досліджено нормативну базу двосторонньої співпраці, фахово охарактеризовано джерельну базу проблеми відносин України — НАТО у військовій сфері. В умовах російсько-

української війни військова євроінтеграційна складова окреслених відносин відчутно активізувалася.

Трансформацію їх парадигми всебічно проаналізовано у колективній монографії за редакцією В. Горбуліна¹. Робота насичена чималим масивом фактологічного матеріалу, який фахово систематизовано та обґрунтовано в контексті означеної проблеми.

Зауважимо, що чільне місце в історіографії досліджуваної теми посідають наукові праці, присвячені економічним відносинам України й Організації Північноатлантичного договору. З-поміж робіт українських учених, в яких досліджуються різноманітні аспекти економічної співпраці між двома сторонами, передусім, варто відзначити колективні монографії за редакцією О. Соскіна² та Б. Лессера³. Автори праць з'ясували та проаналізували специфіку співпраці України й НАТО в економіці, розглянули динаміку, основні напрямки й форми співпраці, запропонували конкретні пропозиції й рекомендації щодо її оптимізації в контексті інтеграції економіки до Альянсу і відповідності стратегічного партнерства між ними запитам глобальної економіки. Політико-економічна складова відносин Україна — НАТО було віддзеркалено в працях А. Березного (Березний, А. 2004), Н. Невідомої (Невідома, Н. 2005), В. Бадрака (Бадрак, В. 2006), В. Вагапова (Вагапов, В. 2007), І. Андросенка (Андросенко, І. 2008).

З виходом стосунків Україна — НАТО на рівень стратегічного партнерства економічна співпраця дещо активізувалася, однак науковці відзначають брак у ній практичного наповнення, її певну неадекватність політичній складовій їх відносин. Співпрацю між Україною та НАТО в економіці науковці вважають принципово важливою для економічної безпеки нашої країни, створення сприятливих умов для економічного розвитку України як невід'ємної частини євроатлантичного економічного простору.

В українській історіографії проблеми маємо низку наукових праць, у яких дослідники намагаються виявити основні етапи трансформації відносин між Україною й НАТО. Періодизацію відносин Україна — НАТО презентували Л. Білоус (Білоус, Л. 2014), В. Хандогій (Хандогій, В. 2007), Л. Алексієвць, М. Алексієвць (Алексієвць, Л. & Алексієвць, М. 2020; Алексієвць, Л. & Алексієвць, М. 2021). В. Хандогій відокремив у них кілька етапів: перший — до підписання Хартії про особливе партнерство 1997 р.; другий — на межі ХХ–ХХІ ст.; третій — активізація контактів за президенства В. Ющенка; четвертий — сучасність. Проаналізувавши окремі аспекти політичної взаємодії між Україною та НАТО Л. Білоус наголошує на трьох етапах: 1) 1992–2004 рр., 2) 2005–2010 рр., 3) 2010 — теперішній час. Дотримуючись методо-

¹ Концептуальні підходи до членства в НАТО: досвід держав — членів Альянсу / За ред. В. П. Горбуліна. Київ, 2005. В 2 ч. 208 с.

² Відносини Україна — НАТО: економічний аспект / За ред. О. І. Соскіна. Київ: ІТС, 2003. 119 с.

³ Лессер Б. Економічні аспекти розширення НАТО / За ред. Б. Лессера. Київ: К.І.С., 2002.

логічного підходу в українській історіографії, враховуючи перебіг динаміки подій, ускладнення форм співпраці до вимог часу, кількісні та якісні зміни у взаємодії, конкретні обставини створення інституційно-правового забезпечення реалізації відносин між Україною та НАТО, українські дослідники Л. Алексієвць і М. Алексієвць, умовно, виділяють п'ять етапів: I — 1991–1997 рр., підготовчо-початковий: розбудова нормативно-правових та інституційних осередків, візити, консультації щодо теоретично-концептуальних основ, програмних завдань; II — 1998–2000 рр. — продовження політичного діалогу, пошук нових форм та шляхів співпраці України з НАТО у різних сферах; III — 2001–2004 рр. — змінна інтенсивність військово-політичних контактів, прагматичність наповнення конкретним змістом у рамках Хартії про особливе партнерство між Україною й Альянсом, динаміка за вихідним шляхом до середини 2004 р., коли поступ до НАТО було згорнуто; IV — 2004–2009 рр. — відносини після Помаранчевої революції та за президенства В. Ющенка набули якісно нового формату, значної активізації посилення і прискорення інтеграції України до НАТО; V — 2010–2019 рр. — послаблення політичного діалогу України з Альянсом за президенства В. Януковича і значне пожвавлення після обрання 2014 р. президентом України П. Порошенка, пріоритетними національними інтересами дедалі більше ставали творення й поглиблення відносин України — НАТО, посилення співпраці в обороні відповідно до стандартів НАТО, заходи з підтримки України у протистоянні агресії та «гібридній війні» з боку Росії. Простеживши еволюцію відносин України з Північноатлантичним альянсом, науковці висловлюють різне бачення основних їхніх етапів, основних змістом яких, відповідно, є «активізація», «послаблення» та «пожвавлення» з виходом на рівень стратегічного партнерства, особливо після окупації Криму й агресії РФ на Сході України. Зі здобуттям незалежності України дослідники цілком виправдано, на нашу думку, пов'язують початок у відносинах нашої держави з Організацією Північноатлантичного договору.

З початку 2000-х рр. кількість праць, присвячених різним аспектам відносин України з НАТО, зростає. Геополітичні перетворення на межі ХХ–ХХІ ст., Помаранчева Революція та Революція Гідності, сучасні загрози світовій і регіональній безпеці, російська окупація Криму й російська агресія на Сході України, їх подолання, постійно зумовлюють поглиблене вивчення відносин, співпраці та партнерства з Північноатлантичним альянсом, що залишається найпотужнішою світовою системою колективної оборони як основи збереження миру й гарантування безпеки та стабільності в Європі, а відтак і в світі. Тож в українській історичній науці інтерес до вивчення різноманітних аспектів взаємодії України і НАТО, думається, що, хоч як би розгорталися події надалі, не вщухатиме, а навпаки, зростатиме. Ускладнена міжнародна обстановка й російська загроза подальшої агресії спонука-

ють українських дослідників до системного наукового дискурсу означеної проблеми, осмислення особливостей і пріоритетів співпраці України з НАТО заради реального бачення шляхів оптимізації виміру євроатлантичного курсу України відповідно до новітніх реалій.

Із найновіших публікацій про відносини України з НАТО варто виокремити праці Т. Брежнєвої (Брежнева, Т. 2010), Л. Білоуса (Білоус, Л. 2014), С. Лепявко, О. Магомедова (Лепявко, С. & Магомедова, О. 2014), Т. Возняка, О. Пограничного (Возняк, Т. & Пограничний, О. 2014), В. Знака (Знак, В. 2019; 2020), Л. Алексієвець, М. Алексієвця (Алексієвець, Л. & Алексієвець, М. 2020; Алексієвець, Л. & Алексієвець, М. 2020), Т. Мелещенко, І. Волошина (Мелещенко, Т. & Волошин, І. 2021). Автори на широкій джерельній базі з урахуванням новітніх теоретично-методологічних напрацювань комплексно аналізують рух України до НАТО, з'ясовують і висвітлюють основні проблеми та здобутки євроатлантичної інтеграції й окреслюють подальші перспективи й можливості в цьому напрямку. Предметно обґрунтовують дотримання євроатлантичного шляху як єдино можливого для збереження незалежності України. Дослідники зауважують, що сучасні відносини України з НАТО, спираючись на ухвалені інституційно-правові засади, пройшли нелегкий і суперечливий шлях модернізації висхідною траєкторією від простих форм співпраці до стратегічного партнерства, нагромадили значний досвід трансформації відносин до узаконення євроатлантичного курсу в Конституції України.

Нині відносини Україна — НАТО широкі, різнопланові, активні, набувають практичніших і ефективніших ознак у політичній, військовій, економічній, екологічній, гуманітарній та інших сферах. Науковці підкреслюють особливу значущість партнерства Україна — НАТО як надважливої складової новітньої загальноєвропейської архітектури, яка відіграє значну роль у посиленні обороноздатності нашої країни, реформування безпеки та оборони за стандартами Альянсу, демократичних реформах, доводить свою життєздатність і об'єктивну обґрунтованість та історичну перспективу, сформувалася в багатоаспектний комплекс практичної співпраці заради миру й безпеки на Європейському просторі. Такий підхід є філософією Української держави та Організації Північноатлантичного договору за понад 70-річну історію її існування. Подальше дослідження взаємодії України — НАТО в новітніх історичних умовах стане міцним підґрунтям досягнення стратегії України до НАТО.

Отже, місце й роль взаємодії України й НАТО в посиленні обороноздатності України та участі НАТО в реформуванні Збройних сил України, забезпеченні стабільності в Європі та світі було певною мірою віддзеркалено у вітчизняній науковій літературі. Чимало уваги науковці приділили висвітленню євроатлантичної політики України, її співпраці з Альянсом

у політичній, військовій, економічній, науково-технічній та інших сферах. У теоретичних працях предметом безпосередньої уваги стали концептуальні засади зовнішньої політики України, її міжнародної діяльності в новітніх умовах, інтеграції у євроатлантичні структури. Предметне вивчення історіографії сучасних відносин України і НАТО свідчить, що вони займають помітне місце у вітчизняній науковій думці. Історична наука поступово нагромаджує потенціал вивчення проблеми, поновлюється значною кількістю нових різножанрових робіт. Констатуючи фаховий рівень вивчення проблеми відносин України з НАТО, варто відзначити тенденцію посилення уваги до її дослідження. Вивчення історіографії проблеми відповідає потребам української історичної науки та сприятиме поглибленню відносин між Україною та Організацією Північноатлантичного договору, їх модернізації та виходу на якісно новий рівень.

НАТО не є досконалим військово-політичним союзом країн, але кращою й потужнішою системою безпеки на сьогодні у світі немає. Практика доводить, що ті країни, які після розпаду Радянського Союзу провели демократичні перетворення і вступили до цієї організації, нині перебувають у безпеці. Подальше дослідження серед вітчизняних учених співпраці України й НАТО в новітніх історичних умовах допоможе розкрити потенціал національних інтересів і забезпечити досягнення стратегії України щодо вступу в Альянс.

Алексієвць, Л. 2012. Україна — Європа — Світ: «єдність у різноманітті» як відповідь на виклики XXI ст. (есеї). *Україна — Європа — Світ*. Міжн. зб. наук. праць. Серія «Історія, міжнародні відносини». Вип. 10. С. 173–177.

Алексієвць, Л. & Алексієвць, М. & Дацків, І. 2020. Україна — Європа: цивілізаційно-історичний дискурс. *Український історичний журнал*. Вип. 5. С. 204–220.

Алексієвць, Л. & Алексієвць, М. 2012. Історія України — органічна частина всесвітньої історії. *Україна — Європа — Світ*: Міжн. зб. наук. праць. Серія: «Історія, міжнародні відносини». Вип. 9. С. 13–22.

Алексієвць, Л. & Алексієвць, М. 2020. Трансформація відносин України та НАТО в 1991–2019: історичний аспект. *Український історичний журнал*. Вип. 1. С. 126–142.

Алексієвць, Л. & Прийдун, С. 2012. Україна в системі міжнародних відносин: деякі особливості й проблеми (1991–2011). *Україна — Європа — Світ*: Міжн. зб. наук. праць. Серія: «Історія, міжнародні відносини». Вип. 10. С. 179–183.

Алексієвць, М. & Секо, Я. 2009. Цивілізаційні аспекти еволюції української зовнішньої політики в період незалежності. *Україна — Європа — Світ*. Міжн. зб. наук. праць: Серія «Історія, міжнародні відносини». Вип. 3. С. 11–23.

Алексієвць, М. & Секо, Я. 2016. Зовнішня політика України: від багатовекторності до безальтернативності. *Україна — Європа — Світ*: Міжн. зб. наук. праць. Серія: «Історія, міжнародні відносини». Вип. 17. С. 34–49.

Андросенко, І. 2008. Авторитет НАТО і пріоритети нашого співробітництва з ними. *Військо України*. № 4. С. 16–19.

- Андрущенко (Гринько), С. 2005. *Україна в сучасному геополітичному середовищі*. Київ: Логос.
- Артёмов, І. 2008. *Український вимір європейської та євроатлантичної інтеграції*. Ужгород.
- Бадрак, В. 2006. Випробування на сумісність: Україна намагається «підлаштуватися» під стандарти НАТО. *День*. 16 березня.
- Базив, Д. 2000. *Геополитическая стратегия Украины*. Киев.
- Белашов, В. 2000. Три роки особливого партнерства: Про партнерство між Україною і НАТО. *Голос України*. 25 липня.
- Березний, Л. 2004. Економічні наслідки розширення НАТО для України. *Економічний часопис — XXI*. № 11–12. С. 14–17.
- Білоус, Л. 2014. Україна і НАТО: до питання історіографії дослідження проблеми. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. № 3 (27). С. 108–121.
- Богданович, В. 2013. *Воєнна безпека України: методологія та шляхи забезпечення*. Київ: Тираж.
- Боцький, Т. 2006. Доцільність вступу України до НАТО. *Економічний часопис — XXI*. Вип. 9–10. С. 8–9.
- Борохвостов, В. 2006. Деякі аспекти реалізації політики України у сфері військово-технічного співробітництва за умови євроатлантичної інтеграції. *Стратегічна панорама*. № 1. С. 131–138.
- Брежнєва, Т. & Їжак, О. & Шевцов, А. 2003. *Євроатлантична інтеграція України: військово-політичні аспекти*. Дніпропетровськ: Пороги.
- Брежнєва, Т. 2010. Перспективи поглибленого партнерства України з НАТО. *Стратегічні пріоритети*. № 4. С. 183–190.
- Вагапов, В. 2007. Про деякі економічні реформування НАТО. *Економічний часопис — XXI*. № 3–4. С. 21–25.
- Василенко, С. 2000. *Україна: Геополітичні виміри в загальноєвропейському процесі*. Одеса.
- Віднянський, С. 2011. Незалежна Україна: двадцять років між Європою та Євразією. *Україна — Європа — Світ*. Міжн. зб. наук. праць. Серія: «Історія, міжнародні відносини». Вип. 6/7. С. 24–38.
- Віднянський, С. 2008. Спроба осмислення минулого України в контексті всесвітньої історії. *Україна — Європа — Світ*. Міжн. зб. наук. праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. Вип. 1. С. 257–269.
- Власюк, О. 2008. *Україна — НАТО: сучасний стан відносин та перспектива розвитку*. Київ: Фоліант.
- Власюк, О. & Бодрук, О. & Парахонський, Б. 2015. *Україна — НАТО: сучасний стан відносин та перспективи розвитку*. Київ: Фоліант.
- Возняк, Т. & Пограничний, О. 2014. Формування новітньої української системи національної безпеки. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. № 77. С. 238–244.
- Гайдуков, Л. 2001. *Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980–2000 рр)*. Київ.
- Гайдуков, Л. & Терешко, С. 2005. НАТО: від образу ворога до порозуміння та співробітництва. *Політика і час*. № 7. С. 14–28.
- Галик, В. 2013. *Україна в Європі і світі*. Київ.
- Гальчинський, А. 2002. *Україна на перехресті геополітичних інтересів*. Київ: Знання України.

- Голопатык, Л. 2004. Військові аспекти співробітництва України з НАТО: стан і перспективи розвитку. *Національна безпека і сторона*. № 8. С. 31–33.
- Горбулін, В. 1997. Національна безпека України та міжнародна безпека. *Політична думка*. № 1. С. 76–88.
- Горбулін, В. 2009. План дій Україна — НАТО: досягнення і проблеми. *Україна — НАТО*. № 1. С. 5–17.
- Грицай, С. 1999. НАТО вчора, сьогодні, завтра. *Нова політика*. № 2. С. 24–25.
- Грицак, Я. 2021. *Подолати минуле. Глобальна історія України*. Київ: Портал.
- Гунський, Б. 2003. *Євроатлантична інтеграція України*. Київ: Логос.
- Демчук, П. 2004. *Міжнародні відносини та проблеми євроатлантичної інтеграції*. Київ: ППП.
- Джердж, С. 2007. *Україна — НАТО: співробітництво заради безпеки*. Київ.
- Джиджора, В. 2007. Подолання стереотипів та спростування міфів про НАТО в українському суспільстві. *Економічний часопис — XXI*. № 3–4. С. 20–21.
- Сременко, С. 2002. Україна та євроатлантична спільнота. *Молодь України*. 19 листопада.
- Жильцов, С. 2013. Еволюція зовнішньої політики України: сучасний етап (1991–2013). *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. Вип. 20 (2). С. 13–23.
- Зарубінський, О. 2003. Україна і НАТО: від співробітництва до інтеграції. *Голос України*. 27 березня.
- Зленко, В. 2001. *Зовнішня політика України: від романтизму до прагматизму*. Виступи. Промови. Інтерв'ю. Статті. Київ.
- Знак, В. 2019. Військова співпраця України з НАТО (1991–2019). *Україна — Європа — Світ. Міжн. зб. наук. праць*. Серія: Історія, міжнародні відносини. Вип. 23. С. 166–175.
- Знак, В. 2019. Пріоритети співпраці України з НАТО 1991–2019 рр. *Наукові записки: ТНПУ ім. В. Гнатюка*. Вип. 2. С. 89–96.
- Знак, В. 2020. Свобода і рівність України в НАТО. *Україна — Європа — Світ. Міжн. зб. наук. праць*. Серія «Історія, міжнародні відносини». Вип. 24. С. 118–133.
- Зуйко, О. 2006. Основні пріоритети євроатлантичної інтеграції України. *Економічний часопис — XXI*. № 9–10. С. 10–11.
- Івченко, О. 1997. *Україна в системі міжнародних відносин: Історична ретроспектива та сучасний стан*. Київ: РІЦ УАННП.
- Каденюк, Л. 2014. *Україна і НАТО: зобов'язання та ризики на тлі «позитивів» і стандартів*. Київ: Бізнесполіграф.
- Киридон, А. 2008. Євроінтеграційний курс України: адекватність реалій зовнішньополітичного вибору. *Україна — Європа — Світ: міжн. зб. наук. праць*. Серія: Історія, міжнародні відносини. Вип. 1. С. 270–277.
- Ковальова, О. 2003. *Стратегії євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України*. Київ.
- Кокошинський, О. 2006. Деякі актуальні питання дискусії щодо НАТО: подолати стереотипи. *Економічний часопис — XXI*. № 7–8. С. 16–17.
- Кордон, М. 2008. *Україна — НАТО: історія та сьогодення*. Житомир: Полісся.
- Кордон, М. 2010. *Європейська та євроатлантична інтеграція*. Київ: Центр. учб. літ. 171 с.
- Кудряченко, А. & Рудич, Ф. & Храмов, В. 2004. *Геополітика*. Київ: МАУП.
- Левицька, Н. 2011. *Історія України. Україна в світі: історія і сучасність*. Київ.

Лепявко, С. & Магомедов, О. 2014. Співробітництво у військовій сфері, як приклад практичної взаємодії на рівні «Україна — НАТО» в площині реальних загроз. *Молодий вчений*. № 6 (58). С. 60–63.

Макар, Ю. 2008. *Зовнішня політика України: наміри та реалії*. Україна — Європа — Світ: Міжн. зб. наук. праць. Серія: «Історія, міжнародні відносини». Вип. 1. С. 189–198.

Малик, Я. 2006. *Організація Північноатлантичного Договору: зміст і характер діяльності*. Львів: ПАІС.

Манчинський, О. & Соболев, А. 2016. *Воєнна безпека України та вплив на неї геополітичних факторів*. Київ: НІСД.

Марчук, Є. 2016. *На шляху до НАТО*. Київ: Київ — Париж — Дакар.

Мелещенко, Т. & Волошин, І. 2021. Шлях України до НАТО: основні проблеми, здобутки та перспективи євроатлантичної інтеграції. *Український історичний журнал*. № 4 (559). С. 104–113.

Мельник, Н. 2007. Безпековий вимір цивілізаційного вибору України. НАТО, Росія, нейтралітет. *Економічний часопис — XXI*. № 3–4. С. 28–30.

Невідомо, Н. 2005. Економічні аспекти євроатлантичної інтеграції України. *Євроатлантикінформ*. Науково-аналітичний бюлетень Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України. № 1. С. 21–22.

Павлюк, М. 2009. Відносини Україна — НАТО у контексті міжнародних угод. *Держава і право*. Вип. 44. С. 626–632.

Палій, О. 2006. *Навіщо Україні НАТО?* Київ.

Перепелиця, І. 1998. *Без'ядерний статус і національна безпека України*. НІСД, Київ.

Піскунов, В. 2006. Механізми адаптації переліку, змісту і структури оборонних програм процесу оборонного планування МО України до стандартів НАТО. *Вісник Національного технічного університету України «КПІ»*. Вип. 44. С. 127–133.

Плохій, С. 2016. *Брама Європи*. Харків.

Полторацький, О. 2015. *НАТО в сучасних євроатлантичних відносинах*. Київ.

Полторацький, О. 2015. Особливий випадок співпраці. *Політика і час*. № 1. С. 7–16.

Поляков, Л. 2007. Україна — НАТО: 10 років співробітництва в ім'я безпеки та миру. *Військо України*. № 7. С. 6–9.

Смоляннюк, В. 2000. Фактор НАТО у формуванні військової могутності української держави. *Людина і політика*. № 3. С. 24–33.

Собко, В. 2006. Україна на шляху до євроатлантичної спільноти. *Економічний часопис — XXI*. № 7–8. С. 10–12.

Соболев, А. 2012. Міжнародна обстановка та виклики безпеки для України. *Воєнна безпека України на межі тисячоліть*. Київ: Стилос. С. 7–57.

Соскін, О. 2006. Україна — органічна складова євроатлантичної цивілізації. *Економічний часопис — XXI*. № 9–10. С. 12–14.

Стевенс, Н. 2008. Становлення і розширення нормативно-правової бази у взаєминах між збройними силами України і НАТО. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. С. 265–287.

Тодоров, І. 2006. *Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти*. Донецьк.

Удод, О. & Юрій М., 2011. Цивілізаційний вимір України між Сходом і Заходом. *Україна — Європа — Світ*. Міжн. зб. наук. Праць. Серія «Історія, міжнародні відносини». Вип. 5. Ч. 2. С. 12–29.

Хандогій В. 2007. Євроатлантична інтеграція України: реалії та перспективи. *Україна — НАТО*. № 1–2. С. 45–51.

Чаповська, Л. 2004. Взаємовідносини Україна — НАТО: проблеми та перспективи. *Політика і час*. № 6. С. 23–29.

Чекаленко, Л. 2011. *Зовнішня політика України*. Київ.

Черноусенко, О. 2003. Партнерство Україна — НАТО: еволюція розвитку. *Політика і час*. № 10. С. 18–27.

Фанін, В. 2009. Військово-технічне співробітництво України з країнами пострадянського простору та перспективи його розвитку. *Стратегічна панорама*. № 3. С. 182–191.

Шамко, В. 2006. Рекомендації щодо побудови системи ППО в умовах переходу на сумісний з НАТО систему управління військами (силами) відповідно до концепції розвитку Повітряних Сил ЗСУ. *Зб. наук. праць при Харк. ун-ту повітр. сил*. Вип. 1. С. 16–19.

Шутов, О. 2007. Поступ України до НАТО: крок вперед чи рух на місці? *Військо України*. № 2. С. 4–7.

Щербак, Ю. 2003. *Україна: виклик і вибір: Перспективи України в глобалізованому світі XXI ст.* Київ. 578 с.

Alexiyevets L. & Alexiyevets M. 2020. Ukraine — the NATO: Mutual Relations and Partnerships Main States. *East European Historical Bulletin*. № 14. S. 175–189.

Aleksiiyevets, L. 2012. Ukraine — Yevropa — Svit: «yednist u riznomanitti» yak vidpovid na vyklyky XXI st. (Esey) [Ukraine — Europe — World: «Unity in Diversity» as a Response to the Challenges of the 21st Century (an Essay)]. *Ukraina — Yevropa — Svit. Mizhn. zb. nauk. prats*. Seria: Istorია, mizhnarodni vidnosyny. Vyp. 10. S. 173–177. [in Ukrainian]

Aleksiiyevets, L. & Aleksiiyevets, M. 2012. Istorია Ukrainy — orhanichna chastyna vsesvitnoi istorii [History of Ukraine as an Integral Part of the World History]. *Ukraina — Yevropa — Svit. Mizhn. zb. nauk. prats*. Seria: Istorია, mizhnarodni vidnosyny. Vyp. 9. S. 13–22. [in Ukrainian]

Aleksiiyevets, L. & Aleksiiyevets, M. 2020. Transformatsiya vidnosyn Ukrainy ta NATO v 1991–2019: istorychnyi aspekt [The Transformation of Ukraine — NATO Relationships in 1991–2019: a Historical Aspect]. *Ukrayinskyi istorychnyi zhurnal*. Vyp. 1. S. 126–142. [in Ukrainian]

Aleksiiyevets, L. & Aleksiiyevets, M. & Datskiv, I. 2020. Ukraine — Yevropa: tsyvilizatsiyno-istorychnyi dyskurs [Ukraine — Europe: The Civilizational-and-Historical Discourse]. *Ukrayinskyi istorychnyi zhurnal*. Vyp. 5. S. 204–220. [in Ukrainian]

Aleksiiyevets, L. & Pryidun, S. 2012. Ukraine v systemi mizhnarodnykh vidnosyn: deiaki osoblyvosti y problemy (1991–2011) [Ukraine in the System of International Affairs: Some Features and Problems (1991–2011)]. *Ukraina — Yevropa — Svit. Mizhn. zb. nauk. prats*. Seria: «Istorია, mizhnarodni vidnosyny. Vyp. 10. S. 179–183. [in Ukrainian]

Aleksiiyevets, M. & Seko, Ya. 2016. Zovnishnia polityka Ukrainy: vid bahatovektornosti do bezalternatyvnosti [Ukraine's Foreign Policy: from Multidirectional to no Alternative]. *Ukraina — Yevropa — Svit. Mizhn. zb. nauk. prats*. Seria: «Istorია, mizhnarodni vidnosyny. Vyp. 17. S. 34–49. [in Ukrainian]

Aleksiiyevets, M. & Seko, Ya. 2009. Tsyvilizatsiyni aspekty evolyutsii ukrainskoyi zovnishnoyi polityky v period nezalezhnosti [Civilizational Aspect of the Evolution of Ukrainian Foreign Policy During the Period of Independence]. *Ukraina — Yevropa — Svit. Mizhn. zb. nauk. prats*. Seria «Istorია, mizhnarodni vidnosyny». Vyp. 3. S. 11–23. [in Ukrainian]

Androsenko, I. 2008. Avtorytet NATO i priorytety nashoho spivrobotnytstva z nymy [NATO Authority and the Priorities of Our Cooperation with Them]. *Vysko Ukrainy*. № 4. S. 16–19. [in Ukrainian]

- Andrushchenko (Hrynko), S. 2005. *Ukraina v suchasnomu heopolitychnomu seredovyshchi [Ukraine in the Modern Geopolitical Environment]*. Kyiv: Lohos. [in Ukrainian]
- Artomov, I. 2008. *Ukrainskyi vymir yevropeyskoi ta yevroatlantychnoi intehtratsii [Ukrainian Dimension of European and Euro-Atlantic Integration]*. Uzhhorod. [in Ukrainian]
- Badrak, V. 2006. *Vyprobuvannia na sumisnist: Ukraina namahayetsia «pidlashtuvatysia» pid standarty NATO [Compatibility Test: Ukraine is Trying to «Adapt» to NATO Standards]*. Den. 16 bereznia. [in Ukrainian]
- Baziv, D. 2000. *Geopoliticheskaya strategiya Ukrainy [Geopolitical Strategy of Ukraine]*. Kiev. [in Russian]
- Belashov, V. 2000. *Try roky osoblyvoho partnerstva: Pro partnerstvo mizh Ukrainoyu i NATO [Three Years of Special Partnership: About the Ukraine — NATO Partnership]*. *Holos Ukrayiny*. 25 lypnia. [in Ukrainian]
- Bereznyi, L. 2004. *Ekonomichni naslidky rozshyrennya NATO dlya Ukrainy [The Economic Consequences of NATO Enlargement for Ukraine]*. *Ekonomichniy chasopys — XXI*. № 11–12. S. 14–17. [in Ukrainian]
- Bilous, L. 2014. *Ukraina i NATO: do pytannia istoriohrafii doslidzhennya problem [Ukraine and NATO: to the Question of the Historiography of the Problem Research]*. *Prykarpatskyi visnyk NTSH. Dumka*. № 3 (27). S. 108–121.
- Bohdanovych, V. 2013. *Voyenna bezpeka Ukrainy: metodologia ta shliakhy zabezpechennia [Military Security of Ukraine: Research Methodology and Ways of Providing]*. Kyiv: Tyrazh. [in Ukrainian]
- Boietskiy, T. 2006. *Dotsilnist vstupu Ukrainy do NATO [Feasibility of Ukraine's Accession to NATO]*. *Ekonomichniy chasopys — XXI*. Vyp. 9–10. S. 8–9. [in Ukrainian]
- Borokhvostov, V. 2006. *Deyaki aspekty realizatsii polityky Ukrainy u sferi viyskovo-tekhnichnoho spivrobotnytstva za umovy yevroatlantychnoi intehtratsii [Some Aspects of the Implementation of Ukraine's Policy in the Field of Military-Technical Cooperation in the Context of Euro-Atlantic Integration]*. *Stratehichna panorama*. № 1. S. 131–138. [in Ukrainian]
- Brezhnieva, T. & Yizhak, O. & Shevtsov, A. 2003. *Yevroatlantychna intehtratsia Ukrainy: viyskovo-politychni aspekty [Euro-Atlantic Integration of Ukraine: Military-Political Aspects]*. Dnipropetrovsk: Porohy. [in Ukrainian]
- Brezhnieva, T. 2010. *Perspektyvy pohlyblenoho osoblyvoho partnerstva Ukrainy z NATO [Prospects for a Deep Special Partnership Between Ukraine and NATO]*. *Stratehichni priorytety*. № 4. S. 183–190. [in Ukrainian]
- Vahapov, V. 2007. *Pro deyaki ekonomichni reformuvannia NATO [About some of NATO's Economic Reforms]*. *Ekonomichniy chasopys — XXI*. № 3–4. S. 21–25. [in Ukrainian]
- Vasylenko, S. 2000. *Ukraina: Heopolitychni vymiry v zahalnoyevropeyskomu protsesi [Ukraine: Geopolitical Dimensions in Pan-European Process]*. Odesa. [in Ukrainian]
- Vidnianskyi, S. 2011. *Nezalezhna Ukraina: dvadtsiat rokov mizh Yevropoiu ta Yevraziieiu [Independent Ukraine: Twenty Years Between Europe and Eurasia]*. *Ukraina — Yevropa — Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats*. Seria: Istorია, mizhnarodni vidnosyny. Vyp. 6–7. S. 24–38. [in Ukrainian]
- Vidnianskyi, S. 2008. *Sproba osmyslennya mynuloho Ukrainy v konteksti vsesvitnoi istorii [An Attempt to Comprehend Ukraine's Past in the Context of World History]*. *Ukraina — Yevropa — Svit. Mizhn. zb. nauk. prats*. Seria: Istorია, mizhnarodni vidnosyny. Vyp. 1. S. 257–269. [in Ukrainian]

Vlasiuk, O. S., & Bodruk, O. S., & Parakhonskyi, B. O. 2015. *Ukraina — NATO: Suchasnyi stan vidnosyn ta perspektyvy rozvytku [NATO-Ukraine: Current Relations and Prospects]*. Kyiv: PID Foliant. [in Ukrainian]

Vozniak, T. & Pohranychnyi, O. 2014. Formuvannya novitnoi ukrainskoi systemy natsionalnoi bezpeky [Formation of the Newest Ukrainian National Security System]. *Nezaleznyi kulturolohichni chasopys «YI»*. № 77. S. 238–244. [in Ukrainian]

Haidukov, L. 2001. *Mizhnarodni vidnosyny ta zovnishnya polityka (1980–2000 rr.) [International Relations and Foreign Policy (1980–2000)]*. Kyiv. [in Ukrainian].

Haidukov, L. & Tereshko, S. 2005. NATO: vid obrazu voroha do porozuminnia ta spivrobotnytstva [NATO: from the Appearance of the Enemy to Understanding and Cooperation]. *Polityka i chas*. № 7. S. 14–28. [in Ukrainian]

Halyk, V. 2013. *Ukraina v Yevropi i sviti [Ukraine in Europe and the World]*. Kyiv. [in Ukrainian]

Halchynskyi, A. 2002. *Ukraina — na perekhresti heopolitychnykh interesiv [Ukraine at the Crossroads of Geopolitical Interests]*. Kyiv: Znannia Ukrainy. [in Ukrainian]

Holopatyuk, L. 2004. Viyskovi aspekty spivrobotnytstva Ukrainy z NATO: stan i perspektyvy rozvytku [Military Aspects of Ukraine's Cooperation with NATO: State and Prospects of Development]. *Natsionalna bezpeka i storona*. № 8. S. 31–33. [in Ukrainian]

Horbulin, V. 1997. Natsionalna bezpeka Ukrainy ta mizhnarodna bezpeka [National Security of Ukraine and International Security]. *Politychna dumka*. № 1. S. 76–88. [in Ukrainian]

Horbulin, V. 2009. Plan dii Ukraina — NATO: dosiahnennia i problemy [Ukraine-NATO Action Plan: Achievements and Problems]. *Ukraina — NATO*. № 1. S. 5–17. [in Ukrainian]

Hrytsai, S. 1999. NATO vchora, sohodni, zavtra [NATO Yesterday, Today, Tomorrow]. *Nova polityka*. № 2. S. 24–25. [in Ukrainian]

Hrytsak, Ya. 2021. *Podolaty mynule. Hlobalna istoria Ukrainy [Overcoming the Past: Global History of Ukraine]*. Kyiv: Portal. [in Ukrainian]

Hunskyi, B. 2003. *Yevroatlantska intehtratsiya Ukrainy [Ukraine's Euro-Atlantic Integration]*. Kyiv: Lohos. [in Ukrainian]

Demchuk, P. 2004. *Mizhnarodni vidnosyny ta problemy yevroatlantskoi intehtratsii [International Relations and Problems of Euro-Atlantic Integration]*. Kyiv: PPP. [in Ukrainian]

Dzherdzh, S. 2007. *Ukraina — NATO: spivrobotnytstvo zarady bezpeky [Ukraine — NATO: Cooperation for Security]*. Kyiv. [in Ukrainian]

Dzhydzhora, V. 2007. Podolannia stereotypiv ta sprostuvannia mifiv pro NATO v ukrainskomu suspilstvi [Overcoming Stereotypes and Refuting Myths About NATO in Ukrainian Society]. *Ekonomichni chasopys — XXI*. № 3–4. S. 20–21. [in Ukrainian]

Yeremenko, S. 2002. Ukraina ta yevroatlantska spilnota [Ukraine and the Euro-Atlantic Community]. *Molod Ukrainy*. 19 lystopada. [in Ukrainian]

Zhylytsov, S. 2013. Evolyutsiya vneshney polytyky Ukrainy: sovremenniy etap (1991–2013) [The Evolution of the Foreign Policy of Ukraine: the Modern Stage (1991–2013)]. *Naukoviy visnyk Dyplomatychnoyi akademii Ukrainy*. Vyp. 20 (2). S. 13–23. [in Russian]

Zarubinskyi, O. 2003. Ukraina i NATO: vid spivrobotnytstva do intehtratsii [Ukraine and NATO: from Cooperation to Integration]. *Holos Ukrainy*. 27 bereznya. [in Ukrainian]

Zlenko, V. 2001. *Zovnishnia polityka Ukrainy: vid romantyzmu do prahmatyzmu: vystupy. Promovy. Interviu. Statti [Foreign Policy of Ukraine: From Romanticism to Pragmatism: Speeches. Public Speeches. Interviews. Articles]*. Kyiv. [in Ukrainian]

Znak, V. 2019. Viyskova spivpratsia Ukrainy z NATO (1991–2019) [Military cooperation Ukraine with NATO 1991–2019]. *Ukraina — Yevropa — Svit*. Mizhn. zb. nauk. prats. Seria: Istoria, mizhnarodni vidnosyny. Vyp. 23. S. 166–175. [in Ukrainian]

Znak, V. 2019. Priorityty spivpratsi Ukrainy z NATO 1991–2019 rr. [Cooperation Priorities Ukraine with NATO 1991–2019]. *Naukovi zapysky: TNPU im. V. Hnatyuka*. Vyp. 2. S. 89–96. [in Ukrainian]

Znak, V. 2020. Svoboda i rivnist Ukrainy v NATO [Freedom and Equality of Ukraine in NATO]. *Ukraina — Yevropa — Svit*: Mizhn. zb. nauk. prats. Seria: Istoria, mizhnarodni vidnosyny. Vyp. 24. S. 118–133. [in Ukrainian]

Zuiko, O. 2006. Osnovni priorityty yevroatlantychnoi intehtatsii Ukrainy [Main Priorities of Euro-Atlantic Integration of Ukraine]. *Ekonomichnyi chasopys — XXI*. № 9–10. S. 10–11. [in Ukrainian]

Ivchenko, O. 1997. *Ukraina v systemi mizhnarodnykh vidnosyn: istorychna retrospektyva ta suchasnyi stan [Ukraine in the System of International Affairs: Historical Retrospective and Current Condition]*. Kyiv: RITS UANNP. [in Ukrainian]

Kadeniuk, L. 2014. *Ukraina i NATO: zoboviazannia ta ryzyky na tli «pozytyviv» i standartiv [NATO and Ukraine: Commitments and Risks Against Positives and Standards]*. Kyiv: Biznespolihraf. [in Ukrainian]

Kovalova, O. 2003. *Stratehii yevrointehtatsii: yak realizuvaty yevropeyskyi vybir Ukrainy [Strategies of European Integration: How to Implement the European Choice of Ukraine]*. Kyiv. [in Ukrainian]

Kokoshynskyyi, O. 2006. Deyaki aktualni pytannya diskusii shchodo NATO: podolaty stereotypy [Some Topical Issues of the NATO Discussion: Overcoming Stereotypes]. *Ekonomichnyi chasopys — XXI*. № 7–8. S. 16–17. [in Ukrainian]

Kordon, M. 2008. *Ukraina — NATO: istoria ta sohodennia [Ukraine — NATO: History and Today]*. Zhytomyr: Polissia. [in Ukrainian]

Kordon, M. 2010. *Yevropeyska ta yevroatlantychna intehtatsia [European and Euro-Atlantic Integration]*. Kyiv: Tsentr. uchb. lit. [in Ukrainian]

Kudryachenko, A. & Rudych, F. & Khramov, V. 2004. *Heopolityka [Geopolitics]*. Kyiv: MAUP. [in Ukrainian]

Krydon, A. 2008. Yevrointehtatsiynyi kurs Ukrainy: adekvatnist realiiv zovnishnopolitychnoho vyboru [Ukraine's European Integration course: the Adequacy of the Realities of Foreign Policy Choices]. *Ukraina — Yevropa — Svit*: mizhn. zb. nauk. prats. Seria: Istoria, mizhnarodni vidnosyny. Vyp. 1. S. 270–277. [in Ukrainian]

Levytska, N. 2011. *Istoria Ukrainy. Ukraina v sviti: istoria i suchasnist [History of Ukraine. Ukraine in the World: History and Modernity]*. Kyiv. [in Ukrainian]

Lepavko, S. & Mahomedov, O. 2014. Spivrobitnytstvo u viyskoviy sferi, yak pryklad praktychnoi vzaiemodii na rivni «Ukraina — NATO» v ploshchyni realnykh viyskovykh zahroz [Cooperation in the Military Sphere as an Example of Practical Cooperation at the Ukraine — NATO Level in the Plane of Real Military Threats]. *Molodyi vchenyi*. № 6 (58). S. 60–63. [in Ukrainian]

Makar, Yu. 2008. Zovnishnya polityka Ukrainy: namiry ta realiiv [Ukraine's Foreign Policy: Intentions and Realities]. *Ukraina — Yevropa — Svit*. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seria: Istoria, mizhnarodni vidnosyny. Vyp. 1. S. 189–198. [in Ukrainian]

Malyk, Ya. 2006. *Orhanizatsiya Pivnichnoatlantlychnoho Dohovoru: zmist i kharakter diyalnosti [Organization of the North Atlantic Treaty: the Content and Nature of Activities]*. Lviv: PAIS. [in Ukrainian]

Manchynskyyi, O. & Soboliev, A. 2016. *Voienna bezpeka Ukrainy ta vplyv na nei heopolitychnykh faktoriv [Ukraine's Military Security and its Influence on Geopolitical Factors]*. Kyiv: NISD. [in Ukrainian]

Marchuk, Ye. 2016. *Na shliakhu do NATO [On the Way to NATO]*. Kyiv: Kyiv — Paryzh — Dakar. [in Ukrainian]

Meleshchenko, T. & Voloshyn, I. 2021. Shlyakh Ukrainy do NATO: osnovni problemy, zdobutky ta perspektyvy yevroatlantychnoi intehratsii [Ukraine's Path to NATO: Main Problems, Achievements and Prospects of Euro-Atlantic Integration]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 4 (559). S. 104–113. [in Ukrainian]

Melyuk, N. 2007. Bezpekovi vymir tsvyvilizatsiynoho vyboru Ukrainy. NATO, Rosia, neytralitet [Security Dimension of the Civilizational Choice of Ukraine. NATO, Russia, Neutrality]. *Ekonomichnyi chasopys — XXI*. № 3–4. S. 28–30. [in Ukrainian]

Nevidoma, N. 2005. Ekonomichni aspekty yevroatlantychnoi intehratsii Ukrainy [Economic Aspects of Ukraine's Euro-Atlantic Integration]. *Yevroatlantykinform. Naukovo-analitychnyi byuletyn Natsionalnogo tsentru z pytan yevroatlantychnoi intehratsii Ukrainy*. № 1. S. 21–22. [in Ukrainian]

Paliy, O. 2006. *Navishcho Ukraini NATO? [Why Ukraine must Join NATO?]*. Kyiv. [in Ukrainian]

Pavliuk, M. 2009. Vidnosyny Ukraina — NATO u konteksti mizhnarodnykh uhod [Ukraine — NATO Relations in the Context of International Agreements]. *Derzhava i pravo*. Vyp. 44. S. 626–632. [in Ukrainian]

Perepelytsya, I. 1998. *Beziadernyi status i natsionalna bezpeka Ukrainy [Nuclear-Free Status and National Security of Ukraine]*. NISD. Kyiv. [in Ukrainian]

Piskunov, V. 2006. Mekhanizmy adaptatsii pereliku, zmistu i struktury oboronnykh proqram protsesu oboronnoho planuvannya MO Ukrainy do standartiv NATO [Mechanisms for Adapting the List, Content and Structure of Defense Programs of the Defense Planning Process of the Ministry of Defense of Ukraine to NATO Standards]. *Visnyk Natsionalnogo tekhnichnogo universytetu Ukrainy «KPI»*. Vyp. 44. S. 127–133. [in Ukrainian]

Plokhii, S. 2016. *Brama Yevropy [The Gates of Europe]*. Kharkiv. [in Ukrainian]

Poliakov, L. 2007. Ukraina — NATO: 10 rokiv spivrobotnytstva v imia bezpeky ta myru [Ukraine- NATO 10 Years of Cooperation in the Name of Security and Peace]. *Vysko Ukrainy*. № 7. S. 6–9. [in Ukrainian]

Poltoratskyi, O. 2015. *NATO v suchasnykh yevroatlantychnykh vidnosynakh [NATO in Modern Euro-Atlantic Relations]*. Kyiv. [in Ukrainian]

Poltoratskyi, O. 2015. Osoblyvyi vypadok spivpratsi [A Special Case of Cooperation]. *Polityka i chas*. № 1. S. 7–16. [in Ukrainian]

Smolyaniuk, V. 2000. Faktor NATO u formuvanni viyskovoï mohutnosti Ukrainiskoi derzhavy [The NATO Factor in the Formation of the Military Power of the Ukrainian State]. *Lyudyna i polityka*. № 3. S. 24–33. [in Ukrainian]

Sobko, V. 2006. Ukraina na shlyakhu do yevroatlantychnoi spilnoty [Ukraine on the Way to the Euro-Atlantic Community]. *Ekonomichnyi chasopys — XXI*. № 7–8. S. 10–12. [in Ukrainian]

Sobolyev, A. 2012. Mizhnarodna obstanovka ta vyklyky bezpeky dlya Ukrainy [International Situation and Security Challenges for Ukraine]. *Voyenna bezpeka Ukrainy na mezhi tysiacholit*. Kyiv: Stylos. S. 7–57. [in Ukrainian]

Soskin, O. 2006. Ukraina — orhanichna skladova yevroatlantychnoi tsvyvilizatsii [Ukraine is an Integral Part of Euro-Atlantic Civilization]. *Ekonomichnyi chasopys — XXI*. № 9–10. S. 12–14. [in Ukrainian]

Stevens, N. 2008. Stanovlennia i rozshyrennia normatyvno-pravovoi bazy u vzayemnykh mizh zbroynnyimi sylamy Ukrainy i NATO [Formation and Expansion of the Legal Framework in the Relations Between the Armed Forces of Ukraine and NATO]. *Ukraina XX st.: kultura, ideologia, polityka*. S. 265–287. [in Ukrainian]

Todorov, I. 2006. *Ukraina na shliakhu do yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi spilnoty* [Ukraine on the Way to the European and Euro-Atlantic Community]. Donetsk. [in Ukrainian]

Udod, O. & Yuriy, M. 2011. Tsyvilizatsiynyi vymir Ukrainy mizh Skhodom i Zakhodom [Civilizational Dimension of Ukraine Between East and West]. *Ukraina — Yevropa — Svit: Mizhn. zb. nauk. prats. Seria: Istorია, mizhnarodni vidnosyny. Vyp. 5. Chast. 2. S. 12–29.* [in Ukrainian]

Fanin, V. 2009. Viyskovo-tekhniche spivrobitnytstvo Ukrainy z krainamy postradianskoho prostoru ta perspektyvy yoho rozvytku [Military-Technical Cooperation of Ukraine With the Post-Soviet Countries and the Perspectives of Development]. *Stratehichna panorama. № 3. S. 182–191.* [in Ukrainian]

Khandohiy, V. 2007. Yevroatlantychna intehratsiya Ukrainy: realii ta perspektyvy [Euro-Atlantic Integration of Ukraine: Realities and Prospects]. *Ukraina — NATO. № 1–2. S. 45–51.* [in Ukrainian]

Chapovska, L. 2004. Vzayemovidnosyny Ukraina — NATO: problemy ta perspektyvy [Ukraine — NATO Relations: Problems and Prospects]. *Polityka i chas. № 6. S. 23–29.*

Chekalenko, L. 2011. *Zovnishnia polityka Ukrainy* [Foreign Policy of Ukraine]. Kyiv. [in Ukrainian]

Chernousenko, O. 2003. Partnerstvo Ukraina — NATO: evoliutsia rozvytku [Ukraine-NATO Partnership: the Evolution of Development]. *Polityka i chas. № 10. S. 18–27.* [in Ukrainian]

Shamko, V. 2006. Rekomendatsii shchodo pobudovy systemy PPO v umovakh perekhodu na sumisnu z NATO systemu upravlinnya viyskamy (sylamy) vidpovidno do kontseptsii rozvytku Povitryanykh Syl ZSU [Recommendations for Building an Air Defense System in the Conditions of Transition to a NATO-Compatible Command and Control System in Accordance with the Concept Of Development of the Air Force of the Armed Forces of Ukraine]. *Zb. nauk. prats' pry Khark. un-tu povitr. syl. Vyp. 1. S. 16–19.* [in Ukrainian]

Shutov, O. 2007. Postup Ukrainy do NATO: krok vpered chy rukh na mistsi? [Ukraine's Accession to NATO: Step Forward or Movement in Place?]. *Viyisko Ukrainy. № 2. S. 4–7.* [in Ukrainian]

Shcherbak, Yu. 2003. Ukraina: vyklyk i vybir: Perspektyvy Ukrainy v hlobalizovanomu sviti XXI st. [Ukraine: Challenge and Choice: Prospects of Ukraine in the Globalized World of the XXI Century] Kyiv. [in Ukrainian]

Alexiyevets, L. & Alexiyevets, M. 2020. Ukraine — the NATO: Mutual Relations and Partnerships Main States. *East European Historical Bulletin. № 14. S. 175–189.* [in English]